

---

## СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛИПОВОЇ АЛЕЇ ЯК ЕЛЕМЕНТА ІСТОРИЧНОГО ПАРКОВОГО ЛАНДШАФТУ

---

Копилова Тетяна, Порохнява Ольга, Рум'янков Юрій  
DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-646-1-9>

### ВСТУП

Національний дендрологічний парк «Софіївка» – науково-дослідний інститут у складі Відділення загальної біології НАН України, заснований у 1796 р. і є видатним пам'ятником садово-паркового мистецтва світового значення кінця XVIII – початку XIX ст., пам'яткою паркобудування та архітектури України, музеєм природи, колекції якого занесені до реєстру Національного надбання. «Софіївка» є центром мобілізації та акліматизації рослинного різноманіття, освітньо-просвітницькою базою для студентів ЗВО, учнів ліцеїв та гімназій, а також провідною установою в галузі садово-паркового будівництва та туризму. Площа парку 179,2 га<sup>1</sup> (Рис. 1).

Діяльність дендропарку зосереджена на розробці концепції садово-паркового та ландшафтного дизайну «Софіївки», а також на вивченні і моніторингу, збереженні та охороні рослинного світу Лісостепової зони України. Крім того, в парку здійснюються дослідження з інтродукції, акліматизації, біотехнології, селекції та репродуктивної біології рослин. Структурними підрозділами дендропарку є наукові відділи: дендрології та паркобудівництва (з лабораторією ландшафтного дизайну та проектування і науково-виробничим сектором); декоративних і плодкових рослин (з лабораторією мікроклонального розмноження рослин та дослідно-виробничим розсадником); трав'янистих рослин (з науковим гербарієм і науково-виробничим сектором)<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Косенко І., Грабовий В. Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України у 2011–2016 рр. (проблеми збереження, реконструкції та перспективи подальшого розвитку). *Journal of Native and Alien Plant Studies*. 2016, Вип. 12. С. 115–120. <https://doi.org/10.37555/12.2016.173389>

<sup>2</sup> Kosenko I.S. «Sofiyivka» – a masterpiece landscape design of 18–19 centuries on 225th anniversary of its founding. *Journal of Native and Alien Plant Studies*. Uman, 2021. No 1. S. 5–17. <https://doi.org/10.37555/2707-3114.1.2021.247346>



**Рис. 1. Аерофото Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України**

Сади та парки – це унікальні простори, які поєднують утилітарні та естетичні функції, створюючи гармонію між природою і діяльністю людини. Через ландшафтні рішення, архітектурні елементи, підбір рослинності та художнє оформлення сади і парки відображають стиль і дух своєї епохи, стаючи своєрідним дзеркалом історичного та культурного розвитку суспільства. Парк є складним високохудожнім твором мистецтва, в якому поєднані різні елементи, зокрема алеї, які відіграють важливу роль і можуть займати від 5 до 20 % від загальної території парку<sup>3</sup>.

Алея – транспортна або пішохідна дорога, обсаджена з двох боків деревами, чагарниками, виткими рослинами<sup>4</sup>. Алея – один із найдавніших елементів і форм ландшафтної архітектури, що використовувався з античності для вираження візуальних і функціональних зв'язків, для

<sup>3</sup> Косаревський І.О. Державний заповідник Софіївка. Київ, 1951. 54 с.: іл.

<sup>4</sup> Крижановская Н. Я., Вотінов О. В., Смірнова М. А. Основи ландшафтної архітектури та дизайну : підручник. Харків : ХНУМГ, 2019. 348 с

розмежування простору або для створення живописного руху<sup>5</sup>. Алеї вперше з'явилися на європейському континенті в садах італійського Відродження першої половини XVI століття. Згодом – у Франції, де виник термін "*allée*" – прохід у саду. У першій половині XVII століття алеї стали важливим елементом барокових садів Франції, Південної Німеччини та Австрії. Їх використовували для створення простору та глибини. В епоху бароко алеї набули особливого значення як динамічні та монументальні елементи садового дизайну, що активно формували просторову композицію. Під впливом Андре Ленотра у французьких садах пріоритет надавався створенню довгих, безперервних перспектив. Алеї прокладалися так, щоб вести погляд відвідувача до головного архітектурного елемента – палацу або павільйону<sup>6</sup>. Починаючи з XVII століття, упродовж кількох десятиліть, алеї поширювались по всій Європі, не лише в парках, а й уздовж доріг та інших просторових композиціях<sup>7</sup>.

У XX столітті прогулянкові алеї перетворюються на основну композиційну вісь парку, вздовж якої розміщують різнопланові майданчики та групи декоративних рослин. Завдяки значній довжині алей такі простори можуть змінювати своє функціональне призначення, стилістичне оформлення та характер використання кілька разів по всій своїй протяжності<sup>8</sup>.

## **1. Історико-просторова структура історичної ділянки парку «Софіївка»**

Уманський парк, як і інші парки тієї епохи, був створений за принципом вільного планування з максимальною гармонійним використанням природного ландшафту, художні особливості якого старанно зберігалися та підкреслювалися. Парк вирізняється великою кількістю архітектурних споруд, різноманітною деревною рослинністю та складною, естетично довершеною системою гідротехнічних об'єктів. На відміну від багатьох подібних ансамблів, в Уманському парку немає палацу – його композиційною основою слугує природне русло річки Кам'янки, навколо якого й вибудовано всю структуру Софіївки (рис.1, 2) <sup>9</sup>.

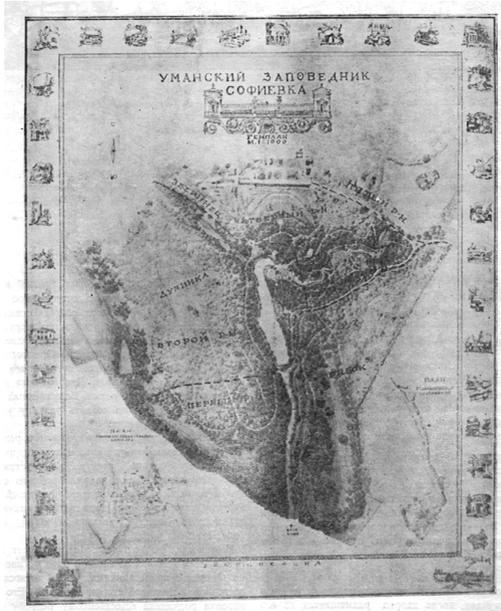
<sup>5</sup> Gerzson L., Szilagyi K., Bede-Fazekas A. The long term preservation of an 18th century gene bank heritage. *Applied ecology and environmental research*. 2012. Vol. 10 (1). S. 47–64.

<sup>6</sup> Encyclopedia Britannica. Allee French promenade. Retrieved from: <https://www.britannica.com/art/allee>. (Дата звернення 10.09. 2025)

<sup>7</sup> European landscape convention CEP-CDPATEP. 5th council of Europe conference on the European Landscape Convention Council of Europe Palais de l'Europe : Road infrastructures: tree avenues in the landscape Chantal PRA DINES Expert of the Council of Europe, Strasbourg, 30–31 March 2009., 64 p.

<sup>8</sup> Encyclopedia Britannica. Allee French promenade. Retrieved from: <https://www.britannica.com/art/allee>. (Дата звернення 10.09. 2025)

<sup>9</sup> Косаревський І.О. Державний заповідник Софіївка. Київ, 1951. 54 с.: іл..



**Рис. 2. План Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАНУ**

*Ілюстрація з книги Косаревського І. О. (Державний заповідник «Софіївка». Київ, 1951)*

Вхід, а вірніше в'їзд до «Софіївки» до 1836 року був лише з боку оранжереї, тобто з території нинішнього Національного університету (Рис. 3.)<sup>10</sup>.

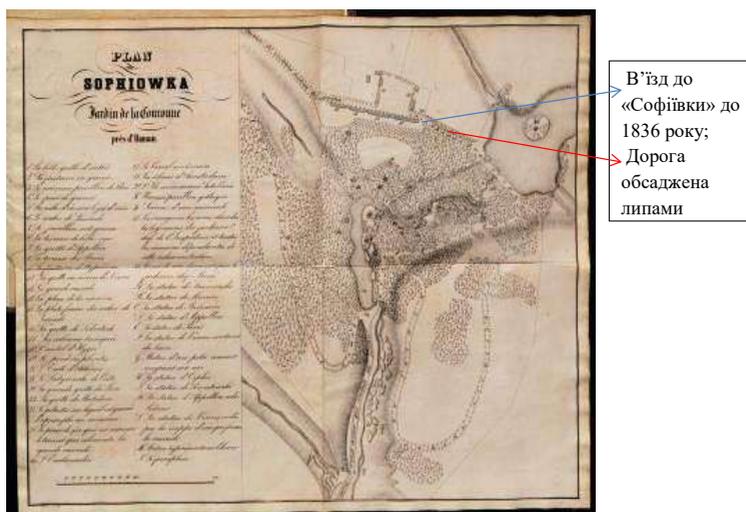
Проїзна дорога, що проходить по дамбі, відокремлює весь цей район від решти парку. З північного боку вона пролягає тінистою липовою алеєю, спрямованою до воріт університету; з південного боку вона різко повертає на південний захід, проходить до павільйону Флори і через головну алею з'єднує парк з містом (Рис. 3)<sup>11</sup>.

Історичні алеї – це мовчазні свідки минулого, що зберігають пам'ять про події та епохи. Саме такою є і липова алея в «Софіївці». Довговічність

<sup>10</sup> Косенко І.С., Пилип'юк В.В. Софіївка Національний дендрологічний парк: фотоальбом. К.: Паливода А.В., 2016. 276 с.: іл..

<sup>11</sup> Косаревський І.О. Державний заповідник Софіївка. Київ, 1951. 54 с.: іл..

і поважний розмір надають деревам особливої цінності <sup>12</sup>. Проте вони можуть нести і небезпеку для відвідувачів. Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю визначення фітосанітарного стану старовікових дерев алеї з метою подальшого догляду за ними, їхнього збереження або, за потреби, заміни насаджень. Дослідження проводили впродовж 2024–2025 рр. у відділі дендрології та паркобудівництва НДП «Софіївка» НАНУ, які є складовою частиною наукової роботи за темою: Теоретичні аспекти ревалоризації ландшафтів історичних парків (номер держреєстрації 0124U000087; 01.01.2024–31.12.2028).



**Рис. 3. План Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАНУ**

*Ілюстрація з книги Теодора Темері (Путівник по Софіївці, Одеса, 1846)*

## 2. Матеріали, методи та результати дослідження

Інвентаризацію алеї проводили за методичними рекомендаціями з інвентаризації, таксації та моніторингу багаторічних насаджень в історичних парках України <sup>13</sup>. Діагностику хвороб проводили за

<sup>12</sup> Gerzson L., Szilagyi K., Bede-Fazekas A. The long term preservation of an 18th century gene bank heritage. *Applied ecology and environmental research*. 2012. Vol. 10 (1). S. 47–64.

<sup>13</sup> Косенко І. С., Грабовий В. М., Музика Г. І. Методичні рекомендації з інвентаризації, таксації та моніторингу багаторічних насаджень в історичних парках України : методичні рекомендації. Умань : ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочинський»), 2014. 64 с.

зовнішніми макроскопічними ознаками (наявність плодових тіл, ракових ран, дупел, суховерхівковості, виразок, розпад тканин, наявність на деревах нальотів, грибниці, плівок міцелію, плодових тіл тощо). Обстеження деревних насаджень на наявність стовбурових шкідників проводили згідно з методичними рекомендаціями Державної служби заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів України<sup>14</sup>. Характер ураження деревних рослин напівпаразитом було оцінено за 5-бальною шкалою, яку запропонували С.І. Кузнецов, Ф.М. Левон, Ю.О. Клименко, М.І. Шумик, В.П. Пилипчук (2000)<sup>15</sup>: 5 балів – неуразені; 4 бали – слабоуразені (крона уражена не більше ніж на 20–25% – на ній до 5 кущів паразита); 3 бали – середньоуразені (на 30–50% – від 6 до 15 кущів); 2 бали – сильноуразені (на 60–80% – від 16 до 24 кущів); 1 бал – дуже сильноуразені (на 90–100% – 25 і більше кущів). Облік *Viscum album* L. проводили ранньою весною та восени. Санітарний стан аналізували відповідно до Санітарних правил в лісах України<sup>16</sup>.

Вік багатьох вікових дерев може бути орієнтовним, оскільки дані отримані, нами з проаналізованих праць І.Я. Кислого (1939)<sup>17</sup>, А.Л. Липи (1948)<sup>18</sup>, І.О. Косаревського (1971)<sup>19</sup>, І.С. Косенка, Г.Ю. Храбана, В.В. Мітіна, В.Ф. Гарбуза (1996)<sup>20</sup>, Л.В. Вегери (2011)<sup>21</sup>. Діагностичними ознаками сенільних особин лип були морфологічна будова стовбура і скелетних гілок (тріщинуватість кори стовбура, метричні показники, масове пробудження сплячих бруньок, сухі гілки у кроні тощо).

<sup>14</sup> Методичні рекомендації щодо визначення максимального рекреаційного навантаження природних комплексів і об'єктів у межах природно-заповідного фонду України за зонально-регіональним розподілом. Державна служба заповідної справи Мінекоресурсів України. Науковий центр заповідної справи Мінекоресурсів України. Київ. 2003. 43 с.

<sup>15</sup> Кузнецов С. І., Левон Ф. М., Клименко Ю. О., Шумик М.І., Пилипчук В.П. Сучасний стан та шляхи оптимізації зелених насаджень в Києві. *Інтродукція і зелене будівництво*. Біла Церква : Мустанг, 2000. С. 90–104.

<sup>16</sup> Про затвердження Санітарних правил в лісах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. № 555. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-95-%D0%BF/print> (Дата звернення 10.09. 2025)

<sup>17</sup> Кислий І.Я. Парк III Інтернаціоналу в Умані. *Архітектура Рад. України*, 1939. № 9. С.17.

<sup>18</sup> Липа О.Л. «Софіївка»: Уманський державний заповідник (1796–1946). Київ. 1948. 110 с.

<sup>19</sup> Косаревський І.О. Державний заповідник Софіївка. Київ, 1951. 54 с.: іл..

<sup>20</sup> Косенко і.С., Храбан Г.Ю., Мітін В.В., Гарбуз В.Ф. Дендрологічний парк «Софіївка» 200 років. Київ : Наукова думка, 1996. 187 с.

<sup>21</sup> Вегера Л.В. Сучасний стан та основні періоди створення насаджень роду *Tilia* L. у Національному дендропарку «Софіївка» НАН України. *Науковий вісник НЛТУ* : Актуальні проблеми лісового та садово-паркового господарства, Львів : РВВ НЛТУ України, 2013. Вип. 23.6. С. 191–195.

### 3. Аналіз морфологічних та фітосанітарних характеристик липової алеї

Станом на 2025 рік довжина липових алеї становить 150 м, вони пролягають обабіч широкої дороги, що веде від Національного університету до парку, де ми розпочинали наші дослідження (Рис. 3, 4).



**Рис. 4.** Дорога до парку від Національного університету

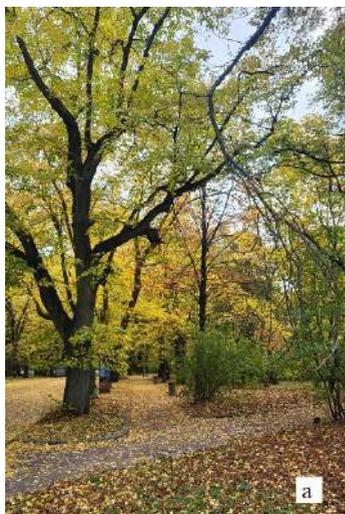
Липова алея, праворуч від Національного університету, нині має однорядну структуру насаджень. У 2004–2006 рр. було проведено комплексні реставраційні роботи, спрямовані на відновлення історичного вигляду та дендрологічної цінності арборетуму ім. В. В. Пашкевича<sup>22</sup>. Під час проведення інвентаризації зелених насаджень було встановлено, що липовий ряд, який межує з територією арборетуму, налічує 11 дерев *Tilia cordata* L., серед яких лише три екземпляри є автентичними і походять з періоду заснування «Софіївки». Тому було прийнято рішення їх віднести до ділянок арборетуму № 3, 4, 5 та 6. Такий розподіл більш вдало відповідає існуючому зонуванию території арборетуму (Рис. 5, 6)<sup>23</sup>

<sup>22</sup> Копилова Т. В., Рум'янков Ю. О., Порохнява О. Л., Музика Г. І., Заячук В. Я., & Вергера Л. В. Дендрофлора та ландшафтна організація арборетуму ім. В. В. Пашкевича Національного дендрологічного парку «Софіївка» *Науковий вісник НЛТУ України*. Львів. 2024. т. 34 (№ 3). С.30–37. <https://doi.org/10.36930/40340304>

<sup>23</sup> Kopylova Tetiana, Rumiankov Yurii, Porokhniava Olha, Muzyka Hryhoriy, Vitenko Volodymyr, Bayura Oleksandr, Hrynyk Heorhiy, Hrynyk Olena. Phytosanitary condition of age-old trees of the V. V. Pashkevych arboretum of the National dendrological park «Sofiyivka» of the National Academy of Sciences of Ukraine. *Folia Forestalia Polonica. Series A – Forestry*. 2025. Vol. 67 (2), 61–75 doi: <https://doi.org/10.2478/ffp-2025-0007>



**Рис. 5. План-схема арборетуму ім. В. В. Пашкевича після реконструкції 2006 р.**



**Рис. 6. Липова алея зі сторони арборетуму ім. В.В. Пашкевича а) від Національного університету; б) від Амстердамського шлюзу**

Ширина промаркованої доріжки становить 2 м, відстань між деревами 2,5–4 м (Рис. 6).

Таблиця 1

**Оцінка санітарного стану дерев лип зі сторони арборетуму  
ім. В.В. Пашкевича**

№	Назва виду (таксону)	Рік посадки рослини [years]	Висота рослини [m]	Діаметр стовбура на висоті грудей <i>dbh</i> [m]	Діаметр крони (N-SxE-W) [m]	Категорія санітарного стану
липи в арборетумі						
Ділянка № 3						
1	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	20	56	7x6,5	II
2	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	80x62	7x6	III
Ділянка № 4						
3	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	12	71	5x5;	III*
4	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	15	51	12x10	III*□
5	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	8	31	1,5x2,5	III*□
6	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	20	43	11x9	II
Ділянка № 5						
7	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	115	12x10	IV
8	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	16	45	8x8	III*□
9	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	16	56	12x11	III*
Ділянка № 6						
10	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	21	52	8x8	I
11	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	21	58	8x8	I
липи від дороги						
1	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	72	16x14	II□
2	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	10	32	12x12	I
3	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	83x64	18x15	II
4	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	65x73	18x18	II
5	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	14	66	14x12	III□
6	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	14	46	12x8	II
7	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	15	56	14x10	II□
8	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	12	38	10x8	I
9	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	14	60	14x14	II
10	<i>Tilia cordata</i> L.	1955-1966	10	18	8x6	II
11	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	12	37	13x13	III□
12	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	14	61	12x12	II
13	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	12	46,32	10x10	II
14	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	14	53	13x12	I
15	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	14	53	12x12	II
16	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	77	18x18	II
17	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	13	43	14x10	I

Продовження таблиці 1

18	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	78	16x14	II
19	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	10	35	12x12	I

Примітка: \*злам скелетної гілки; \*\*механічні пошкодження крони внаслідок видалення омели; □ ураження *Viscum album*

У липовому ряду, який простягається вздовж дорожнього полотна зі сторони арборетуму, зростає 19 дерев *Tilia cordata* L., серед яких 11 належать до первісних насаджень, закладених у період створення парку «Софіївка».



Рис. 7. Липова алея зліва а) від Національного університету; б) від Амстердамського шлюзу

Ширина між рядами (від дерева до дерева) становить 4 м, відстань між деревами від 2,5 до 8 м (Рис.7).

Таблиця 2

Оцінка санітарного стану липової алеї (зліва від дороги)

№	Назва виду (таксону)	Рік посадки рослини [years]	Висота рослини [m]	Діаметр стовбура на висоті грудей <i>dbh</i> [m]	Діаметр крони (N-SxE-W) [m]	Категорія санітарного стану
липи від дороги						
1	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	8;10	27; 31	6x5;8x6	I
2	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	12	38	6x6	I
3	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	14	57	10x9	II

## Продовження таблиці 2

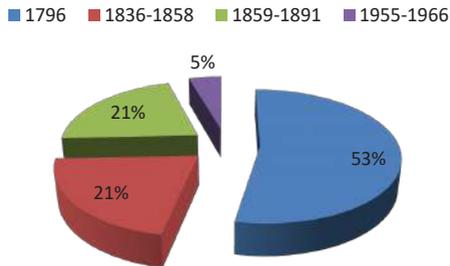
4	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	14	55	10x11	II
5	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	14	57	10x9	III**□
6	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	10	49	8x8	II□
7	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	8	48	8x7	III*□
8	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	64	10x10	II□
9	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	18	72	14x14	II
10	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	15	58	12x10	II□
11	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	15	58	12x10	I
12	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	67	12x11	III***□
13	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	18	70	13x13	III*□
липи від огорожі						
1	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	14	56	10x12	I
2	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	10	35	6x6	I
3	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	14	49	8x8	II**
4	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	10	42	6[8	III*
5	<i>Tilia cordata</i> L.	1955-1966	10	26	6x6	I
6	<i>Tilia cordata</i> L.	1955-1966	8	20	4x5	I
7	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	64	10x10	II
8	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	15	54	12x11	III□
9	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	14	45	8x8	II**
10	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	15	51	11x11	II
11	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	14	45	8x8	III
12	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	53	11x11	I
13	<i>Tilia cordata</i> L.	1859-1891	11	39	6x6	II□
14	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	14	46	8x7	I
15	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	15	49	9x9	I
16	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	62	10x10	III*
17	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	64	10x10	II
18	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	18	86	12x13	III□
19	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	18	90	13x13	III*□
20	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	16	53	10x10	III**□
21	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	18	84	12x12	II□
22	<i>Tilia cordata</i> L.	1796	18	80	13x13	III**□
23	<i>Tilia cordata</i> L.	1836-1858	14;16;14	46;48;46	8x6;8x8; 8x6	I

Примітка: \*злам скелетної гілки; \*\*механічні пошкодження крони внаслідок видалення омели; □ ураження *Viscum album*

У липовому ряду, який простягається вздовж дорожнього полотна зліва зростає 13 дерев *Tilia cordata* L., серед яких 9 автентичні, а в другому ряду – 23 дерева, з них 12 лип походять з періоду заснування «Софіївки» (Рис 8).

Загальна кількість лип в алеї становить 66 шт., автентичних 35 шт.

## Роки створення насаджень



**Рис. 8. Співвідношення *Tilia cordata* L. за роками створення насаджень липової алеї**

Отже 53% дерев відносяться до періоду формування початкової композиції парку. Це дозволяє розглядати липову алею як важливий елемент історичного ландшафту, що зберіг риси первісного планування.

За результатами нашого дослідження встановлено, що загальний санітарний стан дерев оцінюється як задовільний. Дерев І категорії санітарного стану без ознак ослаблення становлять 27,3%; дерева II категорії, ослаблені – 40,9%; III категорії – дуже ослаблені 30,3%; IV категорії – відмираючі 1,5%. Однак спостерігається тенденція до поступового ослаблення насаджень унаслідок вікових, кліматичних змін та антропогенного впливу.

Нами виявлено 21 дерево з різним ступенем ураження *Viscum album*. З них слабоуражених – 26%, середньоуражених – 6%, сильноуражених та дуже сильноуражених дерев не спостерігали, завдяки щорічному моніторингу та догляду. Для *Tilia cordata* L. найбільш характерними виявилися такі захворювання та пошкодження: утворення ракових напливів до чверті периметра стовбура, ураження листя борошнистою рососою до 75%, наявність наростів, гнилей і дупел, соковидлення на гілках і стовбурах, морозобоїни, зламані скелетні та наявність сухих гілок в різних частинах крони, дупла, нахил стовбурів від 10 до 40 градусів від вертикальної осі, зрідженість крони, листя дрібне, світло-зелене, численні водяні пагони, кущі *Viscum album* L. В кроні дерев та сліди заселення стовбуровими шкідниками (Рис. 9,10). Видалення омели призводить до порушення структурної цілісності крони та зменшення декоративної привабливості багатьох старих дерев, що також негативно впливає на загальну естетичність деревних насаджень.



**Рис. 9. Патологічні явища на *Tilia cordata* L.**



**Рис. 10. Патологічні явища на *Tilia cordata* L.**

Отримані результати комплексного обстеження дають змогу простежити тенденції вікової та санітарної динаміки липових насаджень, а також визначити основні напрями подальших заходів із догляду та збереження їхнього історико-естетичного потенціалу. Ці дерева мають значну ботанічну, історико-культурну та наукову цінність, оскільки репрезентують автентичну композицію насаджень липової алеї. Проте слід замислитися і над частковою небезпекою, яку несуть такі дерева у місцях скупчення відвідувачів, особливо у вітряну погоду. Вік дерев і алеї обмежений. Навіть за умови дбайливого професійного догляду процес оновлення таких насаджень є неминучим, і він охоплює не лише технічні аспекти ландшафтної архітектури, а й порушує цілу низку наукових, природоохоронних, естетичних та етичних питань. Наразі регулювання питань, пов'язаних із видаленням сухоостою, здійснюється відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», зокрема статті 9-1 «Спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду»<sup>24</sup>. Однак чинна процедура отримання дозволів після затвердження лімітів на видалення сухостійних дерев є надмірно складною та тривалою, що унеможливує належне та своєчасне здійснення необхідних заходів догляду. У результаті це призводить до погіршення стану насаджень, зростання ризиків аварійності та втрати цінних елементів ландшафтної структури.

Дослідники зазначають, що універсальної методики оновлення алеї не існує, проте існують окремі підходи, які дозволяють якісно підготуватися до процесу реконструкції. Водночас слід зазначити, що у випадку значної деградації насаджень доцільніше здійснювати повну заміну алеї, оскільки часткова заміна окремих дерев порушує її композиційну цілісність та стилістичну однорідність.

Автори<sup>25</sup> запропонували одним із варіантів поступового оновлення алеї із старовікових дерев (на прикладі алеї із лип у Сечені, Угорщина), який передбачає фіксацію схеми існуючих насаджень, отримання саджанців шляхом вегетативного розмноження та поступову заміну деревостану власним одновіковим посадковим матеріалом. Такий спосіб може слугувати прикладом генно-автентичного методу відновлення насаджень.

На нашу думку такий підхід найбільш оптимальний для романтичного

<sup>24</sup> Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. № 2457-ХІІ. стаття 9<sup>1</sup> «Спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду» *Частина третя статті 9<sup>1</sup> із змінами, внесеними згідно із Законом № 2362-VIII від 22.03.2018*. Дата оновлення: 04.04.2025 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (Дата звернення (10.09.2025))

<sup>25</sup> Gerzson L., Szilagyı K., Bede-Fazekas A. The long term preservation of an 18th century gene bank heritage. *Applied ecology and environmental research*. 2012. Vol. 10 (1). S. 47–64.

парку з віковою історією. Враховуючи те, що 53% насаджень липової алеї походять з 1976 року, а 42% з періоду 1836-1891 років ми маємо щільну зімкнутість намету крон, чималу кількість вітроломних гілок, такі структурні особливості насаджень створюють суттєві труднощі під час проведення часткового поновлення алеї.

Окрім того, з метою задоволення соціально-побутових потреб відвідувачів, було розміщено торгові ятки поблизу Амстердамського шляху та вздовж липової алеї (Рис.11). Проте, наявність таких малих архітектурних форм призводить до візуальної та просторової захаращеності середовища, що порушує композиційну цілісність історичного ландшафту та перебиває основні візуальні осі огляду, знижуючи естетичність простору.



**Рис. 11. Торгові ятки вздовж липової алеї**

Тому, для збереження автентичності просторово-композиційної структури романтичного парку та підвищення комфортності його використання, торговельні ятки та інші об'єкти обслуговування мають бути розташовані відповідно до функціонального зонування парку, з урахуванням інтенсивності відвідуваності та потоків руху відвідувачів.

## **ВИСНОВКИ**

1. Історико-просторова структура дендропарку «Софіївка» зберегла свої основні риси з кінця XVIII – початку XIX ст., липова алея є одним із елементів цього ансамблю, що відображає романтичний характер паркового ландшафту.

2. Липова алея має протяжність близько 150 м і налічує 66 дерев *Tilia cordata* L., з яких 35 лип (53%) є автентичними, 28 лип (42%) з періоду 1836-1891 рр. та 3 липи (5%) з періоду 1955-1966 рр.

3. Санітарний стан насаджень липової алеї оцінюється як задовільний, проте спостерігається поступове ослаблення: дерева I категорії становлять 27,3%; дерева II категорії, ослаблені – 40,9%; III категорії – дуже ослаблені

30,3%; IV категорії – відмираючі 1,5%. Виявлено 21 дерево з різним ступенем ураження *Viscum album*. З них слабоуражених – 26%, середньоуражених – 6%, сильноуражених. Основними проблемами є утворення ракових напливів, грибкові захворювання до 75%, наявність наростів, гнилей і дупел, соковиділення на гілках і стовбурах, морозобоїни, зламані скелетні та наявність сухих гілок в різних частинах крони, дупла, нахил стовбурів від 10 до 40 градусів від вертикальної осі, зрідженість крони, численні водяні пагони, куці *Viscum album* L. та сліди заселення стовбуровими шкідниками.

4. Збереження та оновлення насаджень вимагає застосування поетапного підходу який передбачає: професійний догляд; ведення детальної інвентаризації та моніторингу фітосанітарного стану; отримання саджанців шляхом вегетативного розмноження автентичних дерев; одночасну заміну крупномірних одновікових дерев.

5. Малі архітектурні форми (торгові ятки) слід розмістити відповідно до функціонального зонування парку, аби уникнути візуального перенавантаження простору та зберегти історичну композиційну цілісність.

6. Запропонована, угорськими дослідниками, стратегія генно-автентичного відновлення липової алеї може стати прикладом сталого підходу до реконструкції старовікових насаджень в історичних парках України.

## АНОТАЦІЯ

У розділі представлено історико-просторову структуру та сучасний стан липової алеї в умовах Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України. Наведено результати інвентаризації, фітосанітарної діагностики та морфологічного аналізу насаджень *Tilia cordata* L., проведених у 2024–2025 рр. Встановлено, що 53% дерев походять із періоду заснування парку а 42% з періоду 1836-1891 років, що підкреслює значну історико-культурну цінність алеї як елемента первісної композиції парку. Загальний санітарний стан насаджень оцінено як задовільний, однак простежується тенденція до поступового ослаблення насаджень через вікові, кліматичні та антропогенні чинники. Саме тому увагу приділено питанню оновлення історичних алеї шляхом розмноження та поступової заміни деревостану власним посадковим матеріалом на ретельно вирощені одновікові дерева, що можуть стати взірцем для генно-автентичного методу відновлення історичних паркових ландшафтів.

Крім того, визначено необхідність оптимізації розміщення малих архітектурних форм відповідно до функціонального зонування парку, що дозволить зберегти композиційну цілісність та гармонійний історико-просторовий образ ландшафту.

## Література

1. Вегера Л.В. Сучасний стан та основні періоди створення насаджень роду *Tilia* L. у Національному дендропарку «Софіївка» НАН України. *Науковий вісник НЛТУ* : Актуальні проблеми лісового та садово-паркового господарства, Львів : РВВ НЛТУ України, 2013. Вип. 23.6. С. 191–195.
2. Кислий І.Я. Парк III Інтернаціоналу в Умані. *Архітектура Рад. України*, 1939. № 9. С.17.
3. Копилова Т. В., Рум'янков Ю. О., Порохнява О. Л., Музика Г. І., Заячук В. Я., & Вегера Л. В. Дендрофлора та ландшафтна організація арборетуму ім. В. В. Пашкевича Національного дендрологічного парку «Софіївка» *Науковий вісник НЛТУ України*. Львів. 2024. т. 34 (№ 3). С.30–37. <https://doi.org/10.36930/40340304>
4. Косаревський І.О. Державний заповідник Софіївка. Київ, 1951. 54 с., іл..
5. Косенко І. С., Грабовий В. М., Музика Г. І. Методичні рекомендації з інвентаризації, таксації та моніторингу багаторічних насаджень в історичних парках України : методичні рекомендації. Умань : ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. 64 с.
6. Косенко І., Грабовий, В. Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України у 2011–2016 рр. (проблеми збереження, реконструкції та перспективи подальшого розвитку). *Journal of Native and Alien Plant Studies*. 2016. Вип. 12. С. 115–120. <https://doi.org/10.37555/12.2016.173389>
7. Косенко І.С., Пилип'юк В.В. Софіївка Національний дендрологічний парк: фотоальбом. К.: Паливода А.В., 2016. 276 с.: іл..
8. Косенко і.С., Храбан Г.Ю., Мітін В.В., Гарбуз В.Ф. Дендрологічний парк «Софіївка 200 років. Київ : Наукова думка, 1996. 187 с.
9. Крижановская Н. Я., Вотінов М. А., Смірнова О. В. Основи ландшафтної архітектури та дизайну : підручник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 348 с.
10. Кузнецов С. І., Левон Ф. М., Клименко Ю. О., Шумик М.І., Пилипчук В.П.. Сучасний стан та шляхи оптимізації зелених насаджень в Києві. *Інтродукція і зелене будівництво*. Біла Церква : Мустанг, 2000. С. 90–104.
11. Липа О.Л. «Софіївка»: Уманський державний заповідник (1796–1946). Київ. 1948. 110 с.
12. Методичні рекомендації щодо визначення максимального рекреаційного навантаження природних комплексів і об'єктів у межах природно-заповідного фонду України за зонально-регіональним розподілом. Державна служба заповідної справи Мінікоресурсів України.

Науковий центр заповідної справи Мінекоресурсів України. Київ. 2003. 43 с.

13. Про затвердження Санітарних правил в лісах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. № 555. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-95-%D0%BF/print> (Дата звернення 10.09. 2025).

14. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. № 2457-ХІІ. стаття 9<sup>1</sup> «Спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду» Частина третя статті 9<sup>1</sup> із змінами, внесеними згідно із Законом № 2362-VIII від 22.03.2018. Дата оновлення: 04.04.2025 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (Дата звернення (10.09.2025)

15. Encyclopedia Britannica. Allee French promenade. Retrieved from: <https://www.britannica.com/art/allee>. (Дата звернення 10.09. 2025)

16. European landscape convention CEP-CDPATEP. 5th council of Europe conference on the European Landscape Convention Council of Europe Palais de l'Europe : Road infrastructures: tree avenues in the landscape Chantal PRA DINES Expert of the Council of Europe, Strasbourg, 30–31 March 2009., 64 p.

17. Gerzson L., Szilagyi K., Bede-Fazekas A. The long term preservation of an 18th century gene bank heritage. *Applied ecology and environmental research*. 2012. Vol. 10 (1). S. 47–64.

18. Kopylova Tetiana, Rumiankov Yurii, Porokhniava Olha, Muzyka Hryhoriy, Vitenko Volodymyr, Bayura Oleksandr, Hrynyk Heorhiy, Hrynyk Olena. Phytosanitary condition of age-old trees of the V. V. Pashkevych arboretum of the National dendrological park «Sofiyivka» of the National Academy of Sciences of Ukraine. *Folia Forestalia Polonica. Series A – Forestry*. 2025. Vol. 67 (2), 61–75 doi: <https://doi.org/10.2478/ffp-2025-0007>

19. Kosenko I.S. «Sofiyivka» – a masterpiece landscape design of 18–19 centuries on 225th anniversary of its founding. *Journal of Native and Alien Plant Studies*. Uman 2021. No 1. S. 5–17. <https://doi.org/10.37555/2707-3114.1.2021.247346>

#### **Information about the authors:**

**Kopylova Tetiana,**

Candidate of Biological Sciences, Senior Reseaarcher,  
Department of Dendrology and Park Construction  
National Dendrological Park «Sofiyivka»  
of the National Academy of Sciences of Ukraine  
12a, Kyivska str., Uman, 20300, Ukraine

**Porokhniava Olha,**

Candidate of Biological Sciences, Senior Researcher,  
Landscape Design and Planning Laboratory,  
Department of Dendrology and Park Construction  
National Dendrological Park «Sofiyivka»  
of the National Academy of Sciences of Ukraine  
12a, Kyivska str., Uman, 20300, Ukraine

**Rumiankov Yurii,**

Candidate of Biological Sciences, Senior Researcher,  
Head of the Landscape Design and Planning Laboratory,  
Department of Dendrology and Park Construction  
National Dendrological Park «Sofiyivka»  
of the National Academy of Sciences of Ukraine  
12a, Kyivska str., Uman, 20300, Ukraine